

Urálisztika 1945 – 1970

E jubileumi évben mindenképpen illendő, sőt indokolt, hogy számot adjunk önmagunk, de a külső nyilvánosság előtt is a magyarországi uráli nyelvtudomány negyedszázados fejlődéséről, eredményeiről, irányzatairól, az előtte álló feladatokról. Illő dolog ez a számvetés, mert a közfelfogás elvárja, hogy végzett munkánkra időközönként visszatekintsünk és józanul mérlegeljünk az abból adódó tanulságokat. Az illendőségen túl azonban kötelességnek is érezzük az efféle számadást. A huszonöt évvel ezelőtti világesemények hatására a hazai urálisztika történetében új fejezet kezdődött és ennek az emberöltőnyi korszaknak a tapasztalataira nemcsak ösztönszerűen kell alapoznunk a jövő munkáját, hanem mindenekelőtt a higgadt, objektív kritikai elemzés segítségével.

A magyar finnugrisztika virágkorát az 1860 és 1910 közötti esztendőkre tehetjük, amikor a magyar nyelvészek sikeresen munkálkodtak a finnugor nyelvtudomány alapjainak a megteremtésén, módszereinek kidolgozásán. A két világháború közötti időszak tudománypolitikája ehhez képest nagyon korlátozott lehetőségek közé kényszerítette tudományágunkat: e három évtized alatt mindössze 2–3 terjedelmesebb finnugor nyelvészeti könyv és néhány kisebb doktori értekezés látott napvilágot Magyarországon. A hazai finnugor nyelvészet eredményei mindinkább a súlyos anyagi gondokkal küzdő és rendszertelenül megjelenő folyóiratok lapjaira szorultak (a Nyelvtudományi Közleményeknek 1915 és 1945 között csak 8 kötete jelent meg az esedékes 30 helyett!). Pedig alkotó tehetségekben nem volt hiány ekkor sem: ezt azok a kéziratkötegek tanúsítják, amelyeknek a kiadása már a második világháború után valósulhatott csak meg.

A felszabadulás éve voltaképpen lezárja a hanyatlás periódusát: pezsgésbe hozza a tudományos életet, szép, új, eddig kivihetetlennek tűnő terveket teremt. Mindez persze nem megy máról holnapra, hiszen a háború kábulatából csak nehezen tér magához a tudomány. Az ország újjáépítése, a politikai és gazdasági stabilizáció, meg ezenkívül nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia 20 évvel ezelőtti újjászervezése is feltétele volt annak, hogy az ötvenes évek elejére regenerálódjék és mind teljesebb intenzitással bontakozzék ki a finnugor nyelvészek munkássága.

Szervezeti téren lényeges előrehaladásként könyvelhetjük el azt, hogy míg korábban csak a budapesti egyetem finnugor nyelvészeti tanszéke képezte szakmánk szervezeti keretét, addig a felszabadulás után több, a lehetőségekhez mérten anyagilag is megfelelően ellátott kutatóhely jött létre. Az MTA kutatóintézeti hálózatában elsők között alakult meg a Nyelvtudományi Intézet, amelyen belül külön osztály foglalkozik finnugor nyelvészeti problémákkal.

A reménybeli finnugor nyelvészutánpótlást pedig ma már nem kizárólag a budapesti egyetem képezi, hanem a két vidéki tudományegyetem is, ahol ugyancsak szervezetileg önálló finnugor tanszékek működnek. A finnugor tárgyú cikkeknél pedig nem csak a Nyelvtudományi Közlemények ad teret, hanem megjelenhetnek ilyenek az Akadémia idegen nyelvű folyóiratában, az Acta Linguistica-ban és alkalmilag egyéb — részben újonnan indult — folyóiratokban és évkönyvekben is (pl. a budapesti egyetem Annales-eiben, a debreceni Magyar Nyelvjárások-ban, a szegedi Néprajz és Nyelvtudományban). Folyóirataink megjelenése is újból rendszeressé vált, évről-évre kb. 30–40 nyomdai ív terjedelemben.

A végzett munkára és fő eredményeire rátérve elsősül arról kell megemlékeznünk, hogy az ötvenes évek finnugor nyelvészeti könyvkiadása először a múlt adósságát törlesztette. Ennek következtében ennek az évtizednek a könyvkiadását szinte teljes egészében az anyagpublikáció jellemzi: a finnugor nyelvészet a századforduló körüli évtizedekben a rokon nyelvek körében végzett szótári és szöveggyűjtést és ezek publikálását tekintette egyik legfontosabb feladatának. Igen nagy jelentőségű volt ez a gyűjtő tevékenység, hiszen az élő nyelv elsajátításának sok-sok akadálya miatt tulajdonképpen az egész finnugor nyelvészet néhány nagynevű terepkutatónk „nyelvi konzerveinek” anyagára épült. Ebben a terepmunkában több jeles magyar tudós is részt vett. Az általuk gyűjtött anyag azonban nagyobb részt kiadatlan maradt, s így a felszabadulás utáni finnugrisztika programjában első helyre került a fontos forrásértékű gyűjtések megjelenítése. Sor került ekképpen *B e k e Ö d ö n* négy cseremiszi szövegkötetének kiadására, megjelenhetett *F o k o s F u c h s D á v i d* zürjén nyelvjárási nagyszótára és zürjén szövegkötete, folytatódott és befejeződött *R e g u l y A n t a l, P á p a y J ó z s e f* osztják, ill. *M u n k á c s i B e r n á t* vogul hagyatékának kiadása, hogy csak a fontosabbakat említsem. Nagyobb szabású értékelő monográfiák, kézikönyvjellegű munkák és összegező művek az első könyvkiadási hullámban még nem jelentkeztek: ilyenek kiérlelése és közzététele a hatvanas évekre marad. A Nyelvtudományi Intézet megalakulásával lehetővé vált olyan kollektív munka megindítása is, amelyhez annalelőtte sem szellemi kapacitással, sem elegendő anyagi erővel nem rendelkezünk. „A magyar szóképzés finnugor elemei” címet kapta az a nagyméretű etimológiai szótár, melynek célja a finnugor etimológia szövevényes irodalmában való eligazodás megkönnyítése a magyar és rokon nyelvekkel foglalkozók számára. A lendületesen induló munka kezdeti nehézségeit leküzdve a befejezéshez közel áll. Első kötete 1967-ben megjelent, s rövidesen a második kötet is kezünkbe kerül. Az Intézet finnugor nyelvészei természetesen számottevő egyéni munkát is végeznek, sőt mindezek mellett máris hozzákezdtek újabb kollektív vállalkozásuknak, az *Uráli Etimológiai Szótár*nak a készítéséhez.

A budapesti egyetem finnugor tanszékén folytak a *R e g u l y* szövegeiből készülő osztják szótár anyaggyűjtési munkálatai, emellett pedig a tanszék oktatói rendkívül hasznos tevékenységet végeztek a Finnugor Jegyzetek c. sorozat gondozásával, részben írásával. Sajátos arculatát a budapesti finnugor tanszéknek talán mégis leginkább magas színvonalú finnugor hangtörténeti, ill. cseremiszi stúdiumai adják, bár a tanszék létszámánál és munkatársai képzettségénél fogva szinte valamennyi rokon nyelv kutatására képes. — A debreceni finnugor tanszék *Munkácsi Bernát* vogul nyelvjárási nagyszótárának sajtó alá rendezésén fáradozik. A VNGy hiányzó jegyzet-kötetei is itten

készültek el. Leginkább tehát obi-ugor (és permi) érdekű kutatások folynak Debrecenben. Ehhez a tevékenységhez szorosan kapcsolódik a debreceni magyar nyelvészeti tanszék, melynek vezetője egy régóta nélkülözött finn kézikönyv-tetralógiát alkotott (nyelvtan, nyelvkönyv, olvasókönyv, finn—magyar középszótár), egy másik munkatársa pedig magyar—finn szótárat szerkesztett. — A szegedi finnugor tanszék egyrészt újfajta összefoglaló munkák készítését iktatta programjába, másrészt pedig a szamojéd nyelvek kutatására specializálódott.

A kutatóhelyeink körüli rövid szemlének egyik fő tanulsága, hogy a közösségi munkavégzés legszervezettebb formái tulajdonképpen csak egy intézménynél, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Osztályán formálódtak ki. A finnugor nyelvészet egyéb kutatóhelyein, az egyetemi tanszékeken kisebb szerepe van a társas együttműködéssel végzett munkának: tanszékeinken jobbra egyéni vagy csak egészen laza együttesben készült munkálatok folytak, ám ezek tudományos és társadalmi jelentősége a kollektív tervmunkáéval egybevetve sem lebecsülendő. Ezek nélkül a hazai urálistika sok eredeti, jellemző jegyétől lenne megfosztva, nem is szólva arról, hogy pusztán mennyiségi szempontból is dominál a kötetlenebb munkaformában született művek sorozata. Második általános megállapításunk pedig az lehet, hogy a hazai finnugor nyelvészeti kutatások lényegében decentralizáltan, az egyes kutatóhelyek közötti profil-különbségekből adódó spontán koordináció szerint folynak.

Ha most az intézmények fölé emelkedve tekintjük át a szakterület egészét, akkor első észrevételünk az lehet, hogy a kutatók száma megtöbbszöröződött. A létszámbeli erősödés egyik előnye abban mutatkozik meg, hogy míg a két háború között a hazai finnugor nyelvészet szinte teljes egészében obi-ugor profilúvá kezdett válni, addig napjainkban az obi-ugor nyelvek predomanciája kellő mértékben csökkent és ma már minden rokon nyelvre speciális képzettségű kutatóink vannak. Ilyen szempontból különösen örvendetes a permi és cseremiszi kutatások fellendülése, valamint a szamojéd filológia kibontakozása.

Szükségszerűen együtt járt a horizont bővülésével a kutatott témakörök nagyobb változatosságával. A tematikai gazdagodás persze akkor állapítható meg, ha nem csupán a könyvtermést, hanem a folyóiratokban megjelent tanulmányokat, cikkeket is figyelembe vesszük. Elemzésünket ilyen irányba továbbvive szembeötlik, hogy finnugor nyelvészeink a komparativisztika és a nyelvtörténet minden területén tevékenykedtek. Legnagyobb számban hosszú időn át az etimológia volt képviselve a közleményekben, de jelentőségüknek többé-kevésbé megfelelő arányban helyet kaptak hangtörténeti, történeti alaktani meg egyéb kérdések is. Feltűnik azonban, s ez már az elvek és módszerek kérdését is érinti, hogy a hagyományos nyelvhasznító iskola kimagasló eredményei mellett a modern nyelvtudományban alkalmazott szinkrón, meg a leíró és történeti szempontot dinamikus együttesben érvényesítő kutatási módszerek a hazai finnugrisztikában csak az utóbbi években kezdenek terjedni, s nem is éppen gyors ütemben. Talán ennek kapcsán érinthetjük azt a sajátos helyzetet is, hogy az utóbbi években a magyar finnugor nyelvészek között bíráló hangok hallatszanak a saját addigi munkásságukról is (l. HAJDÚ: NéprNytud. 9 [1965]: 15—21). E kritikai szemlélet főleg azt teszi szóvá, hogy a magyar urálisták műveiben nem érvényesülnek, ill. alig jutnak szóhoz az újabb nyelvészeti irányzatok módszerei és alapelvei. Ezzel összefüggésben hangzott el

az a vélemény is, hogy nyelvészeink elvi és módszertani tekintetben kényelmesekek, sokszor sablonokat, olykor ma már kevésbé aktuális hagyományokat követnek. Ez a kritika, amely bizonyos mértékig az egész kontinentális finnugrisztikára is érvényes (vö. SUHONEN; Virittäjä 1966: 400, KÜNNAP; Keel ja Kirjandus 1967: 63–64), összefüggésben áll azokkal az újító törekvésekkel, amelyek a mai nyelvtudományt meghatározzák. A jelek arra mutatnak, ha szabad néhány megnyilvánulásból általános érvényű következtetést tenni, hogy a finnugor nyelvészet módszertani, elméleti valamint tematikai felfrissülése századunk hatodik évtizedének utolsó éveiben elkezdődött, bár ez a folyamat egyelőre lassú és látványos eredményekkel nem dicsekedhet. Némileg megváltozott tehát az urálistika állapota hazánkban (s persze nemzetközi vonatkozásban is): egészséges fejlődés kezdetének vagyunk tanúi, amikor a hagyományos módszerek és témák mellett kezd polgárjogot nyerni az uráli nyelvészetben a formális nyelvi elemzés, a strukturális nyelvviszsgáló, a transzformációs és generatív grammatikai módszer, tipológiai szemlélet. Mindez tudományunk színkálájának gazdagodásához, s egyben igényesebb munkálásához vezethet.

A jövő perspektívájából egyelőre visszatérve megszakított gondolatmenetünkhöz, azt kellene még említenem, hogy korunk uráli nyelvészetét egyfajta vitázó kedv is jellemzi. Az előbbieken már érintettem egy, a tudományunk fejlődési irányát mérlegelő vitát. Az elmúlt huszonöt éves periódus egyéb vitatémái közül figyelemre méltó a szófajok kialakulása, az esetragok eredete, vagy az uráli vokalizmus körül kialakult disputa, meg az eléggé fordulatosan alakult finnugor őstörténeti polémia. Ez utóbbi egyébként az etnolingvisztikai kutatások erősödését mutatja. Ilyen irányú publikációink sokféle ismertek, és jellemzőjük a komplex módszer, amely a nyelvészeti eljárásokon kívül a régészet, etnológia, embertan, bio-geográfia és egyéb tudományok eredményeit is hasznosítani kívánja a problémamegoldásban. Ennek megfelelően az őstörténeti vitában sokféle tudományág képviselői járultak hozzá közvetve vagy közvetlenül az urálistika fejlődéséhez. — Az uráli vokalizmusra, ill. a cseremisiz, permi, obi-ugor és szamojéd magánhangzótörténetre vonatkozó újabb hazai kutatások az eddig főleg külföldön folytatott vizsgálatok eredményeinek felülvizsgálatát készítik elő, s az uráli vokalizmus kutatásának újabb útjait jelzik. Az eddigi munkálatokból máris úgy látszik, hogy a vokalizmus kutatásában nagy hírnevet szerzett külföldi tudósok eddigi értékes eredményei bizonyos módszertani újításokkal, mondhatni új elvi alapokon, eredményesen fejleszthetők tovább.

E kétségtelenül pozitív jelenségek mellett bizakodásra készítenek azok a tudományterületünkön mind ez ideig szokatlan próbálkozások is, melyeknek konkrét eredményei még nem közkeletűek, nem is mind véglegesek. Ezek közül a részben kísérleti állapotban levő kezdeményezések közül kettőt említek. A Nyelvtudományi Intézet szervezésében hónapok óta működik egy Finnugor Fonológiai Szeminárium, amely egyes rokon nyelvek hangrendszereinek elemzését és egységes alapon — kétértékű megkülönböztető jegyekben — történő leírását tűzte ki feladatául. Nem kétséges, hogy e vállalkozás még részleges siker esetén is felettébb tanulságos lehet. — Úgyancsak elhanyagolt terület volt eddig az uráli nyelvek szintakszisa. A közelmúlt évek hazai és külföldi rendezvényein azonban egyre nagyobb mértékben, néha uralkodó érvénnyel jelentkezik a szintaktikai szempont és örvendetes volt tapasztalni, hogy a magyar nyelvészek e szimpozionokon érdeklődéssel vállalkoztak az új felada-

tokra, nem hátráltak meg a finnugor mondattani kérdések nem hagyományos módszerű feldolgozása előtt. — Mindkét (fonológiai és mondattani) vonatkozásban nagyon gyümölcsözőnek ígérkezik az általános nyelvészek és uráli nyelv-kutatók együttműködése, noha a közös munkára való készség mindkét fél részéről pillanatnyilag inkább csak egy szűkebb körre szorítkozik.

Az urálistika nemzetközi tudomány. Ma már nemcsak azokban az országokban művelik, amelyek területén finnugor nyelvű lakosság él, hanem — főleg az utóbbi 20—25 esztendőben — gyökeret vert a két Németországban, Lengyelországban, Franciaországban, Hollandiában, Olaszországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, sőt Japánban is. A magyar finnugor nyelvészek ezért kiépítették és fenntartják kapcsolataikat finn, skandináv, szovjet, jugoszláv, román és csehszlovák kollégáikon kívül a fenti országok finnugristáival is. A nemzetközi kapcsolatok fejlesztésének egyik módja, hogy a magyar szakemberek rendszeresen publikálnak külföldi kiadványokban, és a kölcsönösség alapján hazai folyóirataink is szívesen közlik más országok finnugor kutatóinak cikkeiket. Az együttműködés másik formáját alkotják az időnkénti esetleges vagy szervezett találkozók, azaz a tanulmányutak és a — rendszerint kötött tematikájú — szimpozionok, ill. az öt évenként ismétlődő nemzetközi finnugor kongresszusok.

A tanulmányutak közül kétségkívül legnagyobb haszonnal azok a hosszabb időtartamú kiküldetések jártak, amelyek lehetővé tették néhány kutatóknak, hogy a Szovjetunió területén beszélt rokon nyelvek egyikét-másikát a gyakorlatban is elsajátíthassák. Ilyen jellegű helyszíni tanulmányokra több évtizede nem volt lehetőségünk, többé-kevésbé rendszeres megvalósításukra a felszabadulás után nyílt mód. — Néhány éve meghonosodtak tudományterületünkön a munkaértekezletek (speciálisan finnugor jellegű ugyan alig volt hazánkban), ahol egy előre meghatározott téma gondolkörébe kapcsolódnak be a résztvevők. E szűkkörű megbeszélések rendkívül alkalmasak arra, hogy egyes vitás vagy kimunkálatlan területeken eredményeket érjünk el, s ezért az urálistika előrehaladása végett örvendetes lenne, ha nyelvészeink minél több szimpozion munkájába bele tudnának kapcsolódni, s ha ilyeneket mi is gyakrabban rendeznénk. — Az uráli tudományok művelőinek nagy szereplése azonban mindenekelőtt a Nemzetközi Finnugor Kongresszus.

Az első Nemzetközi Finnugor Kongresszust — *Ortutay Gyula* kezdeményezésére — Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia rendezte meg 1960-ban, és ezzel nagymértékben hozzájárult a kongresszus intézményesítéséhez. A magyar finnugrisztika érettségét, nemzetközi tekintélyét ennek a kongresszusnak a megszervezése bizonyította és talán fokozta is. Azóta nagy sikerrel lebonyolódott a helsinki 1965. évi II. Kongresszus, ebben az évben készülünk a III. tallinni Nemzetközi Finnugor Kongresszusra. A részvétel ezeken a rendezvényeken mindig egy-egy új és nagy erőpróba számunkra, amelyeken sikeresen túl jutottunk a rokon tudományok (finnugor régészet, néprajz, embertan, irodalomtudomány) hozzánk csatlakozott művelőivel egyetemben. Egyszerűen tehát a finnugrisztika régi izolációja, vagy túlságosan egyirányú kapcsolódása a külföldhöz megszűnt, s két és fél évtized alatt sokfelé elágazó nemzetközi tudományos együttműködés részeseivé lettünk. Tudományos életünkben ez most kezdi éreztetni kedvező hatását.

Szemlénk végére érve összegezeként azt mondhatjuk, hogy a hagyományos nyelvhasonlítási eljárások részben változatlan, részben tovább fejlesztett formái mellett ma már több újfajta törekvésről is számot tudunk adni, amelyek

az urálistika kutatási területét több irányban is bővítik, módszertani szempontból pedig — úgy lehet — előbb-utóbb teljesen átalakítják. Tudományágazatunk ennek következtében máris több színű, változatosabb és kevésbé áporodott. Kár lenne természetesen túlbecsülni az új kezdeményezések jelentőségét és azt állítani, hogy az urálistika maradandó értékei csakis ezekhez fűződnek. Az igazság ezzel szemben az, hogy a hosszú hagyományra visszatekintő finnugor nyelvhasonlítás szilárd eredményeinek ignorálása káros lenne: végülis erre a finnugrisztikára épül a jövő urálistikája és ez az, ami meghatározza, hogy tudományágunk olyan, amilyen.

Nem zárhatjuk le sorainkat anélkül, hogy még egy pillantást ne vessünk az elkövetkező évekre. Aktuális ez az előre-gondolkodás az uráli nyelvtudomány rövidesen esedékes távlati tervének előkészítéséhez. Véleményem szerint ennél abból lehetne kiindulni, hogy a finnugor nyelvészeti kutatóhelyek eddigi, jobbára spontán együttműködését tudatosabbá, tervszerűbbé kellene összefűzni, s egyidejűleg az egyetemi tanszékek teljesítőképeségének intenzívebb kihasználására kellene törekednünk. E munkaszervezési változtatásokkal és jó tervezéssel a finnugrisztika meglevő kutatási bázisa nagyobb szabású feladatok elvégzésére is képes lenne. Erőink koncentrációja lehetővé tenné egy korszerű finnugor nyelvészeti szintézis valóra váltását. Egy ilyen országos érdekű munkálat megkezdését a tudományunk belső fejlődéséből adódó társadalmi szükséglet indokolja. Ezenkívül a magyarországi urálistika fejlettségének, önállóságának méltó jelképe volna, ha ennek a nemzetközi érdeklődésre is számot tartó munkálatnak a tervei a mostani jubileumi esztendőben formálódni látnak ki.

HAJDÚ PÉTER

Uralistik 1945—1970

Der Verfasser setzte sich zum Ziel, über die charakteristischen Merkmale der Entwicklung der ungarländischen uralischen Sprachwissenschaft in den vergangenen 25 Jahren zu berichten.

Nach der Befreiung unseres Landes — besonders seit der Mitte der fünfziger Jahren — erlebt die ungarische Uralistik einen neuen Aufschwung. Dies ist besonders auf dem Gebiet der Veröffentlichungen zu beobachten. Theoretische oder methodische Neuerungen zeigen sich aber erst am Ende der sechziger Jahren.

Auf dem Gebiet der Organisierung bedeutet es einen wesentlichen Schritt, daß das Institut für Sprachwissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und im Rahmen des Vorerwähnten die Finnisch-ugrische Abteilung begründet wurde, welche auch kollektive Planarbeiten annehmen kann. Weiterhin sind finnisch-ugrische Lehrstühle — neben dem von Budapest — auch an den beiden ländlichen Universitäten, in Debrecen und in Szeged errichtet worden. Alle diese Anstalten sind auf Grund der spontanen Arbeitsverteilung tätig, die sich aus dem Unterschied der Profile ergibt.

Für die Veröffentlichung von Büchern ist im ersten Abschnitt der untersuchten Periode die Materialpublikation (Ausgabe von Texten und Wörterbüchern) charakteristisch, und erst in den sechziger Jahren gewinnen die Monographien, Hand- und Hilfsbücher die Oberhand. Die Zahl unserer Zeitschriften hat zugenommen, und die Publikationsmöglichkeiten waren noch nie so günstig wie jetzt.

Auch eine gewisse thematische Bereicherung ist in der einheimischen Uralistik zu beobachten. Das ergibt sich teils aus der Zunahme der Zahl der Forscher, aus dem sich mannigfaltig gestaltenden Profil der Forschungsstellen, und teils daraus, daß sich in der uralischen Sprachwissenschaft neben den alten, traditionellen Sprachvergleichungsmethoden in den letzteren Jahren auch neue Bestrebungen melden. Diese neuen Züge können

mit den auf der ganzen Welt fühlbaren Strömungen der modernen Sprachwissenschaft in unmittelbarer oder mittelbarer Verbindung gebracht werden, und vielleicht werden sie imstande sein, der einheimischen uralischen Sprachwissenschaft ein gewissermaßen neues Gepräge zu verleihen. Die alten Methoden und die neuen Bestrebungen leben friedlich nebeneinander, und dadurch ist unsere Wissenschaft auch schon jetzt mehr abwechslungsreich, mannigfaltig, weniger schematisch. Die anspruchsvolle Behandlung der theoretischen Fragen ist in der Zukunft noch mehr zu steigern.

Unsere internationalen Verbindungen haben sich günstig gestaltet. Die Isolation der ungarischen Uralistik wurde beseitigt.

In den kommenden Jahrzehnten wäre es zweckmäßig, die Zusammenarbeit der uralischen Forschungsstellen des Landes zu erweitern: so könnten wir Unternehmungen von größerem Zug als wie früher beginnen.

PÉTER HAJDÚ

